2.3. Державна політика у сфері освіти

Одним із фундаментальних прав людини, закріплених у ст.26 Загальної декларації прав людини 1948 р., є право на освіту. У вітчизняному законодавстві це право проголошено ст. 53 Конституції України 1996 р., у якій йдеться про доступність та безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, а також про розвиток усіх рівнів освіти, різних форм навчання, надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Окрім Конституції України забезпечення права на освіту гарантує низка нормативно-правових актів, прийнятих за часи незалежності. Основними законодавчими актами, які регулюють сферу освіти в Україні, є закони «Про освіту» (23 березня 1996 р.), «Про загальну середню освіту» (13 травня 1999 р.), «Про позашкільну освіту» (22 червня 2000 р.), «Про професійно-технічну освіту» (10 лютого 1998 р.), «Про вищу освіту» (17 січня 2002 р.). Крім того, прийнято велику кількість програмних документів, блоків заходів, спрямованих на забезпечення розвитку національної системи освіти. Серед таких слід назвати: Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття) (листопад 1993 р.), «Про заходи щодо державної підтримки освіти

в Україні» (червень 1994 р.), «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» (жовтень 2001 р.), «Про Національну доктрину розвитку освіти» (квітень 2002 р.), «Програму розвитку дистанційного навчання на 2004-2006 роки» (вересень 2003 р.), «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України» (лютий 2004 р.), «Комплексну програму забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін» (липень 2004 р.), «Державну програму розвитку вищої освіти на 2005–2007 роки» (вересень 2004 р.), «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (липень 2005 р.), «Концепцію державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки» (липень 2006 р.), «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» (березень 2008 р.), «Про забезпечення подальшого розвитку вищої освіти в Україні» (вересень 2008 р.), «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (вересень 2010 р.), Проект національної стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 роки тощо.

У перелічених вище нормативно-правових документах відображено основні завдання державної політики у сфері освіти, а саме: розвиток і захист інтелектуального потенціалу, поліпшення умов і створення гарантій для здобуття освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки. Зважаючи на трансформації українського суспільства, на сьогодні основними завданнями держави у галузі освіти є: підвищення якості освітніх послуг, забезпечення рівного доступу до якісної освіти на всіх рівнях, збільшення конкурентоспроможності національної системи освіти та її інтеграція в єдиний європейський освітній простір.

За останні 20 років своєї незалежності Україна здійснила низку кроків щодо становлення та розвитку основних соціальних інститутів, провідне місце серед яких займає інститут освіти. Таким чином, спробуємо проаналізувати трансформації у сфері загальної, професійно-технічної та вищої освіти в Україні за такими характеристиками: нормативно-правове регулювання; інституційне та матеріально-технічне забезпечення, доступ до освіти; перспективи розвитку та пропозиції щодо реформування загальної, професійно-технічної та вищої освіти.

Загальна середня освіта

Згідно з чинної Конституції України, загальна середня освіта є обов'язковою. І, вже починаючи з 90-х років в Україні розпочався процес реформування її системи, успадкованої від СРСР. Важливою зміною у сфері середньої освіти після завершення радянської доби став перехід від школи — «десятирічки» до одинадцятирічної повної середньої освіти. Згодом, виходячи з пропозицій фахівців у сфері соціалізації молоді у перехідний пері-

од, було запроваджено дванадцятирічну середню освіту. Проте зазначена реформа, розпочавшись, так і не була завершена. У 2010 р. Україна повернулася до 11-річної школи. Цілком зрозуміло, що збільшення терміну навчання мало призвести до того, що молоді люди закінчували б школу у більш старшому віці. Це, з одного боку, впливало на продовження терміну виходу на ринок праці, з іншого - затягувало процес соціалізації. Хоча початок навчання у віці шести років (замість семи, як у СРСР) значною мірою пом'якшував гостроту зазначеного питання.

Особливе місце в освітній сфері відводиться молоді. На рубежі 1990-х — 2000 рр. в Україні запроваджувалася концепція інтегрованої політики стосовно сім'ї, молоді та дітей. З одного боку, загальноосвітні навчальні заклади мали стати центрами здійснення молодіжної роботи, яка однаково орієнтувалася би на потреби дітей і молоді (враховуючи умовність меж між цими двома віковими когортами). Однак питання державної підтримки дітей від 14 до 18 років в Україні належали до сфери діяльності як служб у справах дітей (діяльність яких регламентує Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»), так і структурних підрозділів органів виконавчої влади з питань соціального становлення та розвитку молоді.

Серед освітніх реформ, що стосувалися молоді, варто згадати зміни в системі загальноосвітніх навчальних закладів III ступеню (9-11 класи) — старшої школи, що поєднує забезпечення повної загальної середньої освіти з профільним навчанням. За часи незалежності виникли навчальні заклади нового типу: гімназія (гімназія-інтернат), колегіум (колегіум-інтернат), ліцей (ліцей-інтернат). Загальну мережу загальноосвітніх навчальних закладів сьогодні також складають школи, спеціалізовані школи (школи-інтернати), школи-інтернати I-III ступенів, спеціальна школа (школа-інтернат) I-III ступенів, санаторна школа (школа-інтернат) I-III ступенів, школа соціальної реабілітації, вечірня (змінна) школа II-III ступенів, навчально-реабілітаційний центр.

Загалом протягом останніх років в Україні внесено значну кількість змін до чинного законодавства стосовно загальної середньої освіти, а саме: законодавчо визначено 11-річну структуру середньої загальноосвітньої школи, затверджено нову редакцію Положення про загальноосвітній навчальний заклад, Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, розроблено нову редакцію Концепції профільного навчання, Концепцію розвитку інклюзивної освіти, продовжується робота щодо реалізації державної програми «Шкільний автобус», створено національні підручники, запроваджено профільне навчання у старшій школі, зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів, понад 95 % загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів забезпечено сучасними навчальними комп'ютерними

комплексами, 85% шкіл підключено до мережі Інтернет. Останніми роками призупинено процес необґрунтованого закриття дошкільних навчальних закладів та формування їх мережі у відповідності до потреб населення[138].

Разом із тим, в системі середньої освіти залишаються невирішеними численні проблеми, які можна продемонструвати через аналіз інституційного та матеріально-технічного забезпечення, а також доступу до освіти.

За даними Державного комітету статистики, за період з 1990 р. до 2010 р. кількість загальноосвітніх навчальних закладів (далі — ЗНЗ) зменшилася на 1,6 тис., хоча до 2001/02 навчального року спостерігалося невелике зростання їх кількості із незначними коливаннями у 1997-1999 рр. (***див мал. 2.3.1***). Мережа денних загальноосвітніх навчальних закладів станом на 2011 р. становила 19 407, з яких 13 155 у сільській місцевості та 6 252 у містах. Порівняно з минулими роками кількість цих закладів зменшується. Наприклад, у 2007 р. ці цифри становили 20 447 денних загальноосвітніх навчальних закладів, з них 14 055 — у сільській місцевості та 6 392 у містах. За кількістю малокомплектних шкіл лідирують Хмельницька, Житомирська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Полтавська, Черкаська, Кіровоградська області, в яких кількість таких закладів сягає понад 30%.

Водночас зі зменшенням загальної кількості ЗНЗ, чисельність учнів ЗНЗ зменшувалася поступово щороку і до 2010/11 навчального року їх кількість стала у 1,5 рази меншою ніж у 1990/91 навчальному році. Це пов'язано передусім із загальною демографічною ситуацією в країні. Однак, якщо порівняти наповненість ЗНЗ, то у 1990/91 навчальному році в середньому на один ЗНЗ припадало 327 учнів, а у 2010/2011 їх кількість зменшилася до 212. Тобто фактично окремі ЗНЗ сьогодні не є наповненими, що більшою мірою стосується сільської місцевості. Кожна четверта сільська загальноосвітня школа I–III ступенів має наповнюваність менше 100 учнів, що не дозволяє забезпечити якісне навчання. До того ж, у кожному другому селі, де є діти віком 7–17 років, взагалі відсутня школа[139]. Тобто фактично ситуація наступна: на тлі загальних демографічних процесів зменшується кількість учнів, за рахунок чого поступово закриваються ЗНЗ (переважно у сільській місцевості).

---

138 Проект національної стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 роки

139 Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення». — К.: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. — С.49.

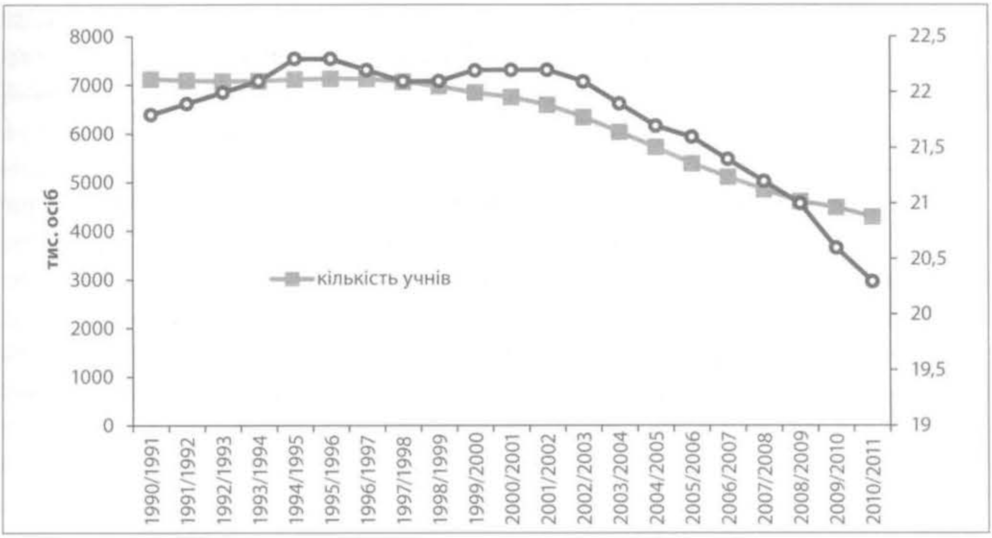

Мал. 2.3.1. Кількість ЗНЗ та чисельність учнів у них в Україні у 1990-2011 рр.
(за даними Державної служби статистики України)

Виходом із такої ситуації є впровадження спеціальної державної програми «Шкільний автобус». На Парламентських слуханнях 2010 р. щодо запровадження 12-річної середньої освіти[140] йшлося про те, що підвезення до місць навчання і додому потребують понад 276,8 тис. учнів, які проживають за межею пішохідної доступності, а для реалізації в повному обсязі програми «Шкільний автобус» загальна потреба в транспортних засобах становить 5900 автобусів. Законом України «Про Державний бюджет на 2009 рік» зі Стабілізаційного фонду передбачалося виділення 150 млн грн. (з планом закупівлі 728 одиниць транспортного засобу з орієнтовною вартістю 206 тис. грн.). Проте у 2009 р. програма «Шкільний автобус» з державного бюджету не фінансувалася. За рахунок коштів місцевих бюджетів було придбано 150 автобусів. У рамках проекту «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» за кошти позики Світового банку та державного бюджету України для 6 пілотних областей (Закарпатська, Житомирська, Львівська, Рівненська, Херсонська і Чернігівська) було закуплено 100 шкільних автобусів (93 — звичайні та 7 — спеціалізованих для перевезення учнів з вадами опорно-рухового апарату). Однак наразі ці автобуси не перебувають у належних умовах. Наприклад, у Дніпропетровській області 40 % автобусів не мають постійного місця для стоянки, фактично розміщуються на території відділу освіти або школи, за місцем проживання водія. Подібна ситуація і в інших регіонах.

140 Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання». / За заг. ред. Є. В. Краснякова. — К.: Парламентське вид-во, 2010. — 168 с.

У матеріалах парламентських слухань йшлося про те, що у 2009/10 навчальному році організованим підвозом забезпечено 96,3 % учнів, які цього потребують, та майже 81 % вчителів. Однак, як зазначається у Національній доповіді про людський розвиток, «кожний десятий сільський школяр не був охоплений програмою «Шкільний автобус» внаслідок постійного недофінансування, високої частки несправних та застарілих машин, відсутності доріг із твердим покриттям тощо»[141]. Тобто навіть автобуси, придбані за рахунок коштів місцевих бюджетів і міжнародних проектів, не забезпечують повною мірою доступу до навчальних закладів мешканців сільської місцевості.

Окремою проблемою є забезпечення ЗНЗ матеріально-технічними засобами навчання (комп'ютери, доступ до мережі Інтернет, підручники, лабораторне обладнання тощо). Загальна кількість навчальних комп'ютерних комплексів (далі — НКК), поставлених до ЗНЗ за період з 2000 по 2009 рр. становила 18 421 НКК або 95,6 % від загальної потреби. Але кабінети інформатики вимагають постійного оновлення комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. За результатами проведених у регіонах України паспортизації та інформатизації шкіл, для завершення комп'ютеризації та оновлення застарілої техніки необхідно закупити близько 4000 НКК. Тому необхідним є введення до штатних розписів ЗНЗ посади техніка (чи лаборанта) з обслуговування НКК, чого наразі немає.

Не менш актуальним є підключення НКК до мережі Інтернет. Під час Парламентських слухань[142] Міністр профільного Міністерства зазначив, що на кінець 2009 р. загалом по Україні близько 85 % ЗНЗ підключені до мережі Інтернет, аналогічна частка шкіл сільської місцевості становила 54 %. А у Національній доповіді про людський розвиток[143] йдеться про те, що на початок 2010/11 навчального року, лише 57,5 % денних ЗНЗ підключено до Інтернету, зокрема у сільській місцевості – 45,1 %. Такі розбіжності у показниках можуть бути спричинені або відмінностями у методології дослідження, або ж показники дійсно змінилися за один навчальний рік в гірший бік. Однак завершення повної комп'ютеризації та інформатизації ЗНЗ дасть змогу подолати відставання дітей і підлітків із сільських та гірських районів і малих міст.

Матеріально-технічне забезпечення та якість освіти тісно пов'язана з навчально-методичними матеріалами та підручниками, якими користуються учні. Сьогодні професори університетів фактично відсторонені від розробки навчальних програм, створення нових підручників, які нерідко видаються маловідомими авторами великим тиражем без належної апробації. Бюджетні видатки,

---

141 Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення». — К.: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. — С.49

142 Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання». / За заг. ред. Є. В. Краснякова. — К.: Парламентське вид-во, 2010. — 168 с.

143 Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення». — К.: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. — С.49

що закладалися до Закону про бюджет з 2000 р., не відповідали реальним потребам галузі. У 2006–2007 рр. видатки збільшилися у порівнянні з 2005 р., однак їх обсяги не покривали існуючих потреб. З 2001 р. для початкової школи видано 210 найменувань загальним накладом 22 млн 960 тис. 670 підручників. Для основної школи видано 607 найменувань підручників загальним накладом 48 млн 409 тис. 409 підручників. Крім того, за період з 2006 р. надруковано підручників для спеціальних навчальних закладів загальним тиражем 213,4 тис. примірників, посібників «Шкільна бібліотека» — 22,0 тис., підручників для професійно-технічних закладів — 554,8 тис., підручників для вищих навчальних закладів — 854,8 тис., словників — 259,9 тис. Однак реальна потреба у підручниках залишається задоволеною лише частково. До того ж, значна кількість підручників та посібників, які носять із собою діти, негативно впливає на стан їх здоров'я, особливо на опорно-руховий апарат. За даними Інституту педіатрії, акушерства і гінекології НАМН України, 80% учнів мають низьку рухову активність, натомість тільки 13% мають хороший та високий рівень фізичної працездатності і лише 50% практикують фізичну активність до 30 або 60 хвилин на тиждень.

Ще один із важливих аспектів — фінансування ЗНЗ. Доповідачі згаданих вище Парламентських слухань зазначили, що існує три основні проблеми, пов'язані із фінансуванням. Перша — залишковий принцип фінансування освіти. Друга — адміністративний підхід до її фінансування. Тобто в бюджеті гроші закладаються в розрахунку на дитину, але на місця вони доходять з необхідністю субсидіювання з місцевих бюджетів. До речі, з розрахунку фінансового нормативу бюджетної забезпеченості на 1 учня на цей час сума забезпечення становить 4 155,981 грн. Третя — низька ефективність використання цих коштів. Тобто, за даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, лише кожна четверта школа забезпечена новітніми освітніми засобами, а 70 % коштів спрямовується не на підвищення якості освіти, а на комунальні платежі. Як наслідок — у ЗНЗ популярними є так звані благодійні внески батьків, не кажучи вже про те, що в окремих школах батьки самі купують книги та методичні матеріали для забезпечення навчального процесу, роблять ремонти класів тощо.

Незважаючи на наявні проблеми, протягом років незалежності Україні вдалося зберегти достатньо високі показники охоплення обов'язковою середньою освітою. Чистий показник охоплення дітей повною загальною середньою освітою: 2001 — 98,1%; 2004 — 99,1%; 2008 — 99,7%; у 2009 — 99,7%; планується досягти - у 2011 р. 99,8%; у 2013 — 99,8%; у 2015 — 99,9%. Водночас слід відзначити наявність зменшення кількості учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів протягом останнього десятиріччя, що пояснюється демографічними проблемами. Так, якщо у 2001 р. в цих закладах навчалося 6386,6 тис. осіб, то у 2003 р. — 5835,4 тис. осіб, у 2006 р. — 5206,8 тис. осіб,

у 2008 р. — 4671,7 тис. осіб, 2009 р. — 4438,4 тис. осіб, 2010 р. — 4329,3 тис. осіб, у 2011 р. — 4137,7 тис. осіб. Зазначена тенденція притаманна й зменшенню випуску учнів 11-х класів денних загальноосвітніх навчальних закладів.

Загальний показник дітей і підлітків шкільного віку, неохоплених навчанням, від 6 до 18 років по Україні станом на 2010 р. не перевищує 0,28 % від загальної кількості. Кількість дітей, які навчаються у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) у 2011 р. становила 46480 тис. осіб. Чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатах у 2011 р. становила 14,9 тис. осіб. Порівняно з 2008 р. ця кількість зменшилася, у 2009 р — було 19,5 тис. осіб.

Окрім того, серед проблем слід згадати обмеженість доступу до якісної освіти окремих категорій дитячого населення: сільських дітей, осіб з особливими освітніми потребами, обдаровану учнівську молодь.

До позитивних моментів слід віднести зростання рівня забезпечення всіма видами харчування учнів 1 — 11 класів. Так, якщо у 2004/2005 навчальному році ця цифра становила 56,7%, у 2009/2010 вже 91,7%, у 2010/2011 — 91,8%. Також слід відзначити значне покращення стану забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів навчально-комп'ютерними комплексами. Якщо у 2006 р. ця цифра становила 63, у 2007 р. - 85, у 2009 — 95,6, у 2011 р. має становити — 99,1% (орієнтований плановий показник). Також зменшується кількість учнів на один комп'ютер, у 2005 р. — 54 учня, у 2010 р. вже 29, у 2011 р. планується 27. Також вдалося досягти зрушень у забезпеченні організованим підвезенням учнів у сільській місцевості. Відносно до загальної кількості учнів, які потребують підвезення — це 91,8%. За програмою «Шкільний автобус» кількість учнів, забезпечених підвезенням за цією програмою по відношенню до загальної кількості, які потребують підвезення, становить 69,6%. Найбільшу кількість автобусів, придбаних за кошти Державного бюджету України у період з 2004 по 2011 рр., було придбано у 2004, 2005, 2008, 2010 та 2011 роках[144].

До основних шляхів забезпечення доступності освіти належить прозорість та об'єктивність механізму оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів, що має забезпечуватися через ЗНО. ЗНО є обов'язковою процедурою для всіх бажаючих вступити до ВНЗ, його проведення покладено на Український центр оцінювання якості освіти, створений у 2005 р., який належить до сфери управління профільного міністерства. Центру підпорядковані регіональні центри оцінювання якості освіти. З 2006 р. діють дев'ять таких центрів: у Вінницький, Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Київський, Львівський, Одеський, Сімферопольський, Харківський обл.[145]

144 Освіта України. Інформаційні матеріали до III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / уклад.: Б.М. Жебровський, О.В. Єресько, Я.Я. Болюбаш та ін.; за заг. ред. Д.В. Табачника. — Київ; Чернівці: Букрек, 2011. — 2011. — 92 с.: 104 діаграми, 5 таблиць, 1 карта-схема., с. 16–37

145 Зовнішнє незалежне оцінювання [Електронний ресурс]. - Офіц. сайт Міністерства освіти і науки України. — Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=zno/zagalny.

Протягом 2006 — 2007 рр. оцінювання шляхом тестування проходило в якості експерименту серед бажаючих взяти у ньому участь. У 2008 р. було проведено ЗНО усіх абітурієнтів, але зарахування результатів тестування як державної підсумкової атестації за курс повної загальної середньої освіти здійснювалося за вибором учасника ЗНО. У 2008 р. до ВНЗ III-IV рівнів акредитації на підставі сертифікатів Українського центру оцінювання якості освіти зараховано 91,2 % студентів від числа вступників.[146]

У 2009 р. зарахування результатів тестування стало обов'язковим.[147] У 2010 р. ЗНО як обов'язкова процедура для всіх бажаючих вступити до ВНЗ впроваджувалася в Україні утретє. Всього на участь у ЗНО було зареєстровано 1 476 219 бажаючих, з них взяли участь 1 270 040 осіб[148]. Загалом близько 400 тис. абітурієнтів, склавши тести, змогли взяти участь у конкурсі вступу до ВНЗ [149]. На всіх етапах проведення ЗНО були присутні понад 5 тис. громадських спостерігачів, понад 200 акредитованих представників засобів масової інформації здійснювали спостереження за процедурою ЗНО в пунктах тестування[150]. Також у 2010 р. процедуру було модернізовано: абітурієнтам було надано право складати тести тією мовою, на якій вони навчалися у загальноосвітніх навчальних закладах; абітурієнти, які закінчили загальноосвітню школу у попередні роки, отримали право вільно обирати форму участі в ЗНО; результати ЗНО зараховувалися лише для участі у конкурсі на право навчатися у ВНЗ (у 2009 р. ці результати зараховувалися і як оцінки державної підсумкової атестації за курс загальноосвітньої школи); інформування абітурієнтів про результати ЗНО відбувалося через мережу Інтернет без надсилання паперових документів[151].

---

146 Мета реформ у вищій школі — якість і доступність освіти : Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 2 квіт. 2009 р. Протокол № 4/1-4 [Електронний ресурс]. — Офіц. сайт Міністерства освіти і науки України. — Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3679.

147 Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2009 р. Міністерство освіти і науки України, Український центр оцінювання якості освіти, Київ, 322 с. за підписом Міністра освіти і науки України І. Вакарчука. : Київ, серпень, 2009 р., с. 12 — 13, 19.

148 Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України у 2010 році : Український центр оцінювання якості освіти [Електронний ресурс]. — К, 2010. — 352 с. // Режим доступу: http://www.testportal.gov.ua/index.php/ text/vidp/ с. 265 — 266

149 [Електронний ресурс]. — К, 2010. — 352 с. // Режим доступу: http://www.testportal.gov.ua/index.php/ text/vidp/, с. 7

150 Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2009 р. Міністерство освіти і науки України, Український центр оцінювання якості освіти, Київ, 322 с. за підписом Міністра освіти і науки України І. Вакарчука: Київ, серпень, 2009 р., с. 20

151 Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України у 2010 році : Український центр

Особливістю умов зарахування до ВНЗ у 2011 р. було виділення трьох основних складових формування рейтингового балу вступника: 1) бали, отримані на ЗНО; 2) бали шкільного атестату; 3) додаткові бали за успіхи у навчанні та закінчення підготовчих курсів у ВНЗ[152]. Такий підхід до визначення умов зарахування до ВНЗ знайшов відображення у проекті нової редакції Закону України «Про вищу освіту» 2010 р. Відповідно до ст. 43 якого прийом має здійснюватися на основі ЗНО, урахування середнього бала державного документа про повну загальну середню освіту та балу ВНЗ. Також внесено положення про позаконкурсне зарахування осіб до ВНЗ державної та комунальної форми власності у випадках, передбачених законодавством.[153] Стосовно ЗНО 2011 р. слід відзначити покращення якості електронного супроводження цієї процедури, передусім це стосується реєстрації та подання документів бажаючих взяти у них участь.

Основними перевагами ЗНО є прозорість, об'єктивність та неупередженість оцінювання, зменшення ризику корупції. Крім того, на користь розвитку ЗНО свідчить позитивний світовий досвід застосування подібної практики[154]. Запровадження цієї процедури зазнало багато труднощів та ускладнень. Однак механізм ЗНО здатен забезпечити відкритість та демократичність процесу прийняття до ВНЗ, що є базовою умовою до входження до європейського простору вищої освіти. Важливим є розуміння того, що застосування ЗНО вимагає проведення його в умовах забезпечення якісної освіти на всіх рівнях та для всіх категорій молоді, зокрема це стосується сільської та молоді з особливими потребами.

Зважаючи на наявні тенденції у сфері загальної середньої освіти, основним змістом подальшого розвитку вітчизняної системи середньої освіти до 2021 р. має стати наступне:

- обов'язкове здобуття усіма дітьми і молоддю шкільного віку повної загальної середньої освіти в обсягах, визначених Державним стандартом загальної середньої освіти;
- здійснення оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіонів, запитів громадян та потреб суспільства; урізноманітнення моделей організації освіти для сільських дітей;

оцінювання якості освіти [Електронний ресурс]. — К, 2010. — 352 с. // Режим доступу: http://www.testportal.gov.ua/index.php/ text/vidp/, с. 7, 10

152 Умови прийому до вищих навчальних закладів України : наказ Міністерства освіти і науки України від 19 жовтня 2010 р. № 961 [Електронний ресурс]. — Офіц. сайт Міністерства освіти і науки України. // Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/9990

153 Проект закону про вищу освіту : № 7486-1 від 22 грудня 2010 р [Електронний ресурс]. — Офіц. сайт Верховної Ради України. –//Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id =&pf3511=39329

154 [Електронний ресурс]. - Офіц. сайт Міністерства освіти і науки України. // Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=zno/zagalny

- перебудова змісту й організації навчально-виховного процесу на засадах дитиноцентризму, особистісної орієнтації, компетентнісного підходу;
- підвищення ефективності навчально-виховного процесу на основі впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, педагогічних інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій;
- створення умов для диференціації навчання, забезпечення профільного навчання, індивідуальної освітньої траєкторії розвитку учнів відповідно до їх особистісних потреб, інтересів та здібностей;
- запровадження підсумкового незалежного оцінювання навчальних досягнень учнів по закінченню початкової, основної і старшої школи;
- створення цілісної системи роботи з обдарованими дітьми та молоддю, урізноманітнення моделей організації освіти для сільських дітей: створення освітніх округів, ресурсних центрів дистанційного навчання, філій базових шкіл, домашніх шкіл «школа-родина» тощо.

Стосовно оновлення нормативно-правової бази планується: розробка та прийняття Закону України «Про освіту» (нова редакція), про дистанційну форму навчання в системі загальної середньої освіти, ресурсні центри дистанційного навчання, авторську школу, загальноосвітній навчальний заклад інноваційного типу (гімназія, ліцей, колегіум), приватну школу тощо.

З метою модернізації змісту освіти планується:

- розробка і впровадження нових державних стандартів загальної середньої освіти;
- забезпечення оптимального співвідношення у змісті шкільної освіти інваріантної і варіативної частин; суспільно-гуманітарної, природничо-математичної, технологічної і оздоровчої складових;
- запровадження у загальноосвітніх навчальних закладах більш раннього вивчення іноземних мов, основ інформатики;
- розвантаження навчальних планів і програм за рахунок диференціації й інтеграції їх змісту, скорочення кількості обов'язкових предметів і профілів у старшій школі, вилучення другорядного і надмірно ускладненого матеріалу, розширення міжпредметних зв'язків;
- оновлення змісту, форм і методів навчання шляхом широкого впровадження у навчально-виховний процес сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, електронного контенту.

Одним з ключових завдань також є забезпечення національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді. У цьому зв'язку особливої важливості набуває розроблення та реалізація Концепції національного виховання.

Вектором подальшого розвитку загальної середньої освіти також залишається поглиблення інформатизації освіти, зокрема це стосується завдання

стовідсоткового забезпечення навчальними комп'ютерними комплексами загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів, створення електронних підручників та енциклопедій навчального призначення, розвиток комплексної інформаційної системи «Картка учня «, що забезпечує спостереження і контроль за перебуванням дітей в освітніх установах та інше [155].

Професійно-технічна освіта

Основним законодавчим актом, який регулює суспільні відносини у галузі професійно-технічної освіти, є Закон України «Про професійно-технічну освіту». Професійно-технічна освіта як складова системи освіти забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації.

Професійно-технічна освіта здобувається громадянами України в державних і комунальних професійно-технічних навчальних закладах безоплатно, за рахунок держави, а у державних та комунальних акредитованих вищих професійно-технічних навчальних училищах та центрах професійної освіти — у межах державного замовлення безоплатно, на конкурсній основі.

В Україні існують наступні типи професійно-навчальних закладів, які визначені вітчизняним законодавством: професійно-технічне училище відповідного профілю; професійне училище соціальної реабілітації; вище професійне училище; професійний ліцей; професійний ліцей відповідного профілю; професійно-художнє училище; художнє професійно-технічне училище; вище художнє професійно-технічне училище; училище-агрофірма; вище училище-агрофірма; училище-завод; центр професійно-технічної освіти; центр професійної освіти; навчально-виробничий центр; центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсовий комбінат; навчальний центр та інші типи навчальних закладів.

Вітчизняне законодавство надає учням, слухачам професійно-технічного навчального закладу права на: належні умови навчання за обраною професією; матеріальне забезпечення в період навчання; навчання професії за індивідуальною програмою; безоплатне користування навчально-виробничою, культурно-спортивною, побутовою, оздоровчою базами навчального закладу; матеріальну допомогу; оплату праці під час виробничого навчання і практики згідно з законодавством; безоплатні медичне обслуговування, користування засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров'я; щотижневий відпочинок і канікули протягом навчального року та після його закінчення; безоплатне оволодіння іншою професією у разі хвороби, яка не дає змоги продовжити навчання за обраною професією; пільговий проїзд у транспорті.

---

155 Проект національної стратегії розвитку освіти України на 2012 — 2021 роки

Крім того, учням, слухачам професійно-технічних навчальних закладів надано гарантії соціального захисту. До таких належать:

- зарахування часу навчання до трудового стажу учня, слухача в стаж роботи за спеціальністю, що дає право на пільги, встановлені для відповідної категорії працівників;
- надання оплачуваної відпустки випускникам, які навчалися 10 і більше місяців, підприємством, установою, організацією протягом перших трьох місяців роботи в ньому;
- надання основної щорічної відпустки у розмірі 31 дня особам до 18 років;
- зарахування до трудового стажу часу навчання за денною формою менш ніж 10 місяців, що дає право на щорічну основну відпустку;
- гарантування першого робочого місця випускникам, які навчались за державним замовленням відповідно до одержаної професії.

Стосовно інституційного забезпечення, мережа закладів у системі професійно-технічної та вищої освіти також зазнала змін у порівнянні з 1990 роком. Кількість професійно-технічних навчальних закладів (далі — ПТНЗ) зменшилася у 2010/11 навчальному році порівняно з 1990/91 на 270 одиниць. Лише у 2004/05 навчальному році намітилася тенденція до зростання їх кількості, що тривала до 2007/08 навчального року, після чого стало помітним їх поступове зменшення. Тенденції до зменшення спостерігаються і стосовно вищих навчальних закладів (далі — ВНЗ) І-ІІ рівнів акредитації. За останні двадцять років їх кількість зменшилася на 237 одиниць, фактично втричі. Щодо ВНЗ ІІІ-IV рівнів акредитації, тут наявні протилежні тенденції. Порівняно з 1990 р. їх кількість зросла на 200 закладів, тобто фактично у 2,5 рази. При цьому тенденція до розширення мережі таких закладів спостерігалася впродовж останніх двадцяти років (***див. мал. 2.3.2***). Такі дані підтверджують ціннісні орієнтації молоді щодо важливості здобуття вищої освіти.

Станом на 1 січня 2011 р. в Україні налічувався 991 навчальний заклад професійно-технічної освіти. З них 870 - професійно-технічні навчальні заклади, 46 — професійно-технічні навчальні заклади, що є структурними підрозділами ВНЗ, та навчальні заклади інших типів, що надають професійно-технічну освіту, та 75 — навчальних центрів при установах виконання покарань.

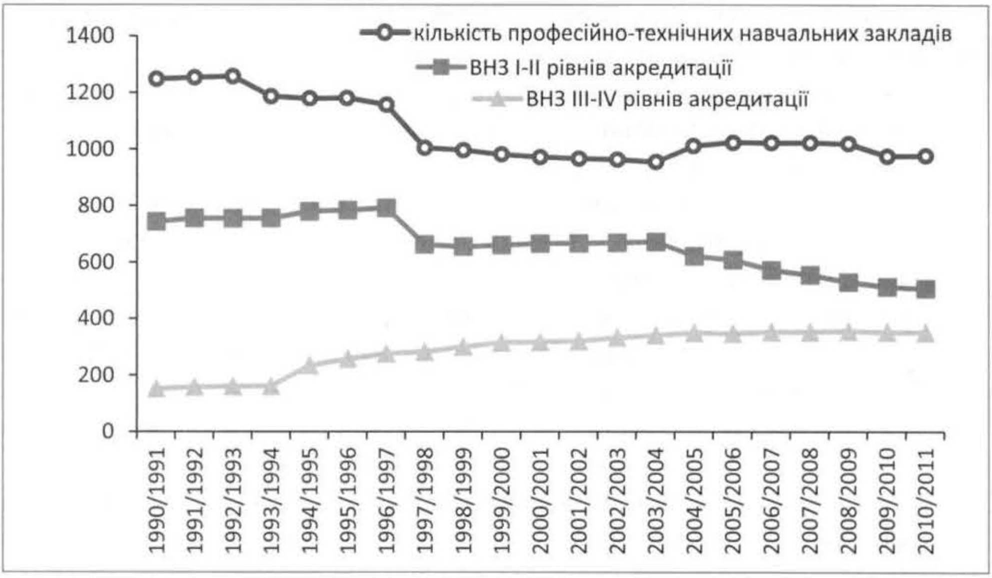

Мал. 2.3.2. Динаміка кількості професійно-технічних та вищих закладів освіти в Україні у 1990-2011 рр.

(за даними Державної служби статистики України)

Вітчизняна мережа професійно-технічних навчальних закладів за типами станом на 1 січня 2011 р. становить: 482 — професійні ліцеї (55%), 181 — вище професійне училище (21%), 150 — професійно-технічних училищ (17%) та 57 — центрів професійно-технічної освіти (7%).

За галузевим спрямуванням з 870 професійно-технічних навчальних закладів більша частина належить промисловості — 260, друге місце займає агропромисловий комплекс — 252, 177 припадає на будівництво, 132 на сферу послуг, 43 на транспорт та 6 на зв'язок. Останні роки в Україні позначилися скороченням загальної чисельності цих закладів. Це пов'язано з проведенням послідовної політики щодо оптимізації мережі навчальних закладів та забезпечення умов для підвищення якості освіти, яку надають вітчизняні навчальні заклади. Це знаходить підтвердження у наступних цифрах: у 2006 р. в Україні налічувалося 937 професійно-технічних навчальних закладів, у 2007 — 930, у 2008 — 920, у 2009 — 876, 2010 — 871.

Цікаві тенденції спостерігаються й щодо зміни кількості учнів та студентів згаданих навчальних закладів. Контингент учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів за галузевим спрямуванням у 2011 р. становив 405,1 тис. осіб. У період з 2007 по 2010 це відповідно — 449,8 тис. осіб, 430,1 тис. осіб, 418,4 тис. осіб та 398,9 тис. осіб [156]. Загалом за останні 20 років кількість учнів

156 Освіта України. Інформаційні матеріали до III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / уклад.: Б.М. Жебровський, О.В. Єресько, Я.Я. Болюбаш та ін.; за заг. ред. Д.В. Табачника. — Київ; Чернівці: Букрек, 2011. — 2011. — 92 с.: 104 діаграми, 5 таблиць, 1 карта-схема., с. 58 - 63

професійно-технічних закладів освіти зменшилася на 210 тис., практично на 1/3, як і закладів для цих учнів. Професійно-технічна освіта сьогодні є все менш популярною серед молоді.

До позитивних моментів розвитку професійно-технічної освіти належить тенденція до зростання кількості професійно-технічних навчальних закладів, підключених до мережі Інтернет. Так, у 2008 р. 680 закладів було підключено, у 2009 — 745, у 2010 — 888. Також зростає кількість закладів, які мають веб-сайти. Порівняно з 2006 р., коли лише 82 заклади мали власні веб-сайти, у 2010 р. ця цифра становить 620 [157].

Зважаючи на наявні тенденції у сфері професійно-технічної освіти, для її оновлення було прийнято державну цільову програму розвитку професійно-технічної освіти на 2011 — 2015 роки. Для забезпечення стабільного розвитку професійно-технічної освіти в проекті національної стратегії розвитку освіти України на 2012 — 2021 роки передбачено:

- розроблення та впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій;
- оптимізацію мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці;
- оновлення та затвердження оптимального переліку професій підготовки кваліфікованих робітників (скорочення їх кількості на основі інтеграції);
- удосконалення системи перепідготовки і підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів професійно-технічної освіти шляхом розширення мережі профільних професійно-технічних навчальних закладів, на базі яких здійснюється підвищення кваліфікації майстрів виробничого навчання;
- утворення центрів забезпечення нової якості професійно-технічної освіти на базі діючих навчально (науково)-методичних кабінетів професійно-технічної освіти;
- відкриття до кінця 2015 року 27 навчально-практичних центрів за галузевим спрямуванням.

З метою вдосконалення системи професійно-технічної освіти та приведення її структури та змісту у відповідність до європейських стандартів в Україні планується наступне: прийняття нового Закону України «Про професійно-технічну освіту»; запровадження дворівневої системи професійно-технічної освіти шляхом реформування професійно-технічних навчальних закладів у новий тип — професійно-технічний коледж; розширення мережі профільних професійно-технічних навчальних закладів як бази підвищення кваліфікації майстрів виробничого

157 Освіта України. Інформаційні матеріали до III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / уклад.: Б.М. Жебровський, О.В. Єресько, Я.Я. Болюбаш та ін.; за заг. ред. Д.В. Табачника. — Київ; Чернівці: Букрек, 2011. — 2011. — 92 с.: 104 діаграми, 5 таблиць, 1 карта-схема., с. 64

навчання; розроблення та впровадження нових стандартів професійно-технічної освіти; оновлення змісту, перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів і майстрів виробничого навчання для системи професійно-технічної освіти; розроблення Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах [158].

Динаміка розвитку виробництва вимагає підвищення якості професійно-технічної освіти, ефективності, гнучкості та органічної інтеграції в економіку, орієнтації на постійні зміни між попитом і пропозицією кадрів.

Відповідно основну увагу протягом наступних років планується приділити таким питанням, як визначення стандартів професійно-технічної освіти, послідовним щорічним затвердженням 60 державних стандартів; співпраця з роботодавцями; активізація молодіжного підприємництва, створення нових навчально-виробничих структур та розвиток сфери послуг.

Вища освіта

Сфера вищої освіти після 1991 р. зазнала значних кількісних та якісних змін. За часів незалежності відбулося оновлення стандартів вищої освіти, структури вищої освіти, управління ВНЗ, організації навчально-виховного процесу, фінансово-економічних відносин в системі вищої освіти.

Закон України «Про вищу освіту» закріпив різні форми власності ВНЗ (державної, комунальної та приватної) та типи і рівні акредитації ВНЗ (університет, академія (четвертий рівень акредитації), інститут (третій або четвертий рівень акредитації), консерваторія (музична академія) (третій або четвертий рівень акредитації), коледж (другий рівень акредитації або структурний підрозділ ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації), технікум (училище) (перший рівень акредитації або структурний підрозділ ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації)).

До головних принципів управління ВНЗ віднесено принципи: автономії та самоврядування; розмежування прав, повноважень та відповідальності власника, органів управління вищою освітою, керівництва ВНЗ та його структурних підрозділів; поєднання колегіальних та єдиноначальних засад; незалежності від політичних партій, громадських та релігійних організацій. Невід'ємним елементом життя ВНЗ стало студентське самоврядування.

Сутність державного забезпечення умов соціального становлення та розвитку молоді у сфері вищої освіти визначено статтею 11 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (5 лютого 1993 р.). Основну увагу у цьому питанні держава приділяє питанням:

– надання можливості одержання молоддю за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти у ВНЗ України за різними формами навчання незалежно від форм власності;

---

158 Проект національної стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 роки

- встановлення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування разом із зацікавленими міністерствами, науковими товариствами, творчими спілками, молодіжними фондами спеціальних стипендій для найобдарованіших студентів ВНЗ, виділення коштів на їх стажування як у вітчизняних наукових установах, так і за кордоном;
- створення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування разом із підприємствами, організаціями, науковими установами, ВНЗ, об'єднаннями громадян навчальних закладів, сприяючих поглибленню знань, задоволенню творчих інтересів, розвитку здібностей, які забезпечують пошук, підтримку та розвиток талановитої молоді у різних сферах життя.

Крім того, у ст. 9 цього закону передбачається:

1) державні гарантії підвищення розмірів стипендій та інших видів матеріального забезпечення молоді, яка отримує вищу освіту;
2) встановлення на рівні прожиткового мінімуму матеріального забезпечення, зокрема стипендій для студентської молоді, яка перебуває на повному державному утриманні;
3) заохочення молоді до активної роботи в пріоритетних галузях шляхом встановлення заохочувальних стипендій та інших форм підтримки молоді;
4) встановлення пільг на проїзд.

Визначення механізмів впровадження зазначених положень пройшло складний шлях протягом усіх років незалежності, які постійно зазнавали змін. Так, наприклад, положення про пільгові довгострокові кредити для здобуття освіти знайшло остаточний вигляд у 2009 р., яке визначило, що молоді громадяни, які не мають дітей, сплачують кредит з відсотковою ставкою 3% річних суми заборгованості за кредитом, які мають одну дитину — звільняються від сплати цих відсотків, які мають двох, трьох і більше дітей — за рахунок бюджетних коштів погашається відповідно 25% та 50% суми зобов'язань за кредитом.

На практиці механізм державного кредитування освіти не знайшов належного розвитку з причин недостатнього його фінансування. Протягом 2004 — 2011 р. розміри видатків з державного бюджету на кредитування здобуття вищої освіти не збільшилися. Так, у 2004 р. кредитування здобуття вищої освіти становило 13,0 млн грн., у 2005 - 2010 рр. — 13,5 млн грн. У 2011 р. — 5,7 млн грн., тоді як потреби становлять 38,5 млн грн.[159]

Також питанням, яке довгий час не знаходило остаточної правової визначеності, є стипендіальне. Остаточне визначення типів, розміру та порядку виплат стипендій вдалося досягти лише у 2004 р. з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України «Питання стипендіального забезпечення», у якій остаточно визначалися типи, розмір та порядок виплат стипендій. Згідно з цього документу,

159 Освіта України. Інформаційні матеріали до III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / уклад.: Б.М. Жебровський, О.В. Єресько, Я.Я. Болюбаш та ін.; за заг. ред. Д.В. Табачника. — Київ; Чернівці: Букрек, 2011. — 2011. — 92 с.: 104 діаграми, 5 таблиць, 1 карта-схема..

стипендії в Україні поділяються на академічні та соціальні. Академічними стипендіями є: стипендії Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, іменні стипендії; іменні або персональні стипендії навчального закладу; ординарні (звичайні) академічні стипендії. Соціальні стипендії надаються окремим категоріям студентів, які потребують соціального захисту, та яким за підсумками навчання не призначена академічна стипендія. Розмір мінімальної ординарної (звичайної) академічної стипендії встановлюється на основі урахування типу навчального закладу, умов та напряму й успішності навчання.

Головними позитивними моментами прийняття цього документу стало:

1) визначення розміру стипендій здійснюється виходячи з прожиткового мінімуму громадян. Окрім того, що це спричинило зростання розміру стипендій з 2004 р. більше ніж удвічі, остаточно було визначено механізм перерахування стипендій, що має здійснюватися при зміні прожиткового мінімуму;
2) можливість окремим категоріям молоді отримувати академічну та соціальну стипендію одночасно;
3) збільшення розміру академічної стипендії за умови відмінного навчання;
4) передбачення матеріальної допомоги та заохочення студентів у межах 10% стипендіального фонду навчального закладу;
5) надання іменних або персональних стипендій навчального закладу за особливі успіхи у навчанні, участь у громадській, спортивній, науковій діяльності.

Також у листопаді 2004 р. з прийняттям Закону України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» вдалося досягти зрушень у питанні визначення механізму реалізації зобов'язання держави щодо надання першого робочого місця після закінчення або припинення навчання, завершення професійної підготовки та перепідготовки.

Аналізуючи сучасний стан нормативно-правового забезпечення реалізації державної молодіжної політики, слід відзначити, що в Україні досі відсутня загальна державна програма з питань студентства. Протягом різних років приймалися окремі документи, присвячені безпосередньо цій категорії молоді. Основну вагу в них приділено наступним питанням: допомога у працевлаштуванні студентам, які мають сім'ї; виділення коштів з місцевих бюджетів, а також тих, що надходять від міжнародних фінансових організацій; поліпшення житлових умов студентських сімей у гуртожитках, створення молодіжних житлових комплексів, позачергове надання житла молодим спеціалістам, які одержали направлення на роботу; підтримка ініційованих молоддю молодіжних програм з питань студентської сім'ї, сприяння громадським організаціям, зокрема благодійним фондам, діяльність яких спрямована на підтримку і розвиток студентської сім'ї; створення необхідних передумов для активізації зусиль самої молоді до

розв'язання її проблем власними зусиллями; забезпечення надання центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді необхідної допомоги студентським сім'ям; забезпечення пільгового обслуговування дітей із студентських сімей у дошкільних закладах; сприяння відпочинку та оздоровленню студентських сімей з дітьми і дітей із студентських сімей на базі оздоровчо-спортивних студентських таборів; висвітлення у засобах масової інформації проблем студентських сімей; підвищення соціально-економічного захисту цієї категорії молоді, поширення передового досвіду розв'язання цих проблем.

Важливим кроком щодо вирішення проблем студентської молоді стало прийняття Концепції Державної програми «Студентський та учнівський гуртожиток» на 2007 - 2010 рр. Документ передбачає оновлення та покращення всього спектру побутових умов проживання у гуртожитках, як-то оснащення спортивних, читальних залів, комп'ютерних класів з доступом до Інтернет, медичних кабінетів.

Комплексне уявлення про роль вищої освіти в реалізації державної молодіжної політики було сформульовано у листопаді 2003 р. в «Загальнодержавній програмі підтримки молоді на 2004 — 2008 роки». До ключових аспектів діяльності у цьому питанні слід віднести: зміцнення методологічної та матеріально-технічної бази закладів освіти; соціальну підтримку та допомогу молоді, яка навчається; підтримку талановитої молоді, молодих науковців; підтримку студентського самоврядування; сприяння міжнародному співробітництву в сфері освіти.

Зокрема цією Програмою передбачалося: створення умов для наукової та науково-технічної діяльності; формування системи підтримки молодих учених; запровадження системи цільового забезпечення талановитої студентської молоді працевлаштуванням у наукових установах; поліпшення умов проживання у гуртожитках навчальних закладів; удосконалення системи пільг на проїзд у транспорті; вдосконалення нормативно-правової бази щодо впровадження в навчальних закладах студентського самоврядування; підтримка програм, спрямованих на співпрацю навчальних закладів з молодіжними та дитячими громадськими організаціями, органами студентського самоврядування; забезпечення участі студентів у громадському контролі за наданням освітніх послуг ВНЗ.

Одним з останніх базових нормативно-правових актів молодіжного законодавства є Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009–2015 роки. Цей документ зосереджений на забезпечення формування правових, гуманітарних, економічних передумов та надання соціальних гарантій для створення системи підтримки громадянської активності молоді на шляху соціального становлення і реалізації. До основних завдань програми віднесено створення умов для інтелектуального самовдосконалення молоді, творчого розвитку особистості. До показників реалізації цього завдання віднесено кількість заходів, спрямованих на забезпечення інтелектуального розвитку молоді, розвиток творчої ініціативи, а також кількість молоді, залученої до реалізації соціальних проектів.

Запровадження показників реалізації загальнодержавних програм з питань молоді засвідчує якісні зміни у розвитку державної молодіжної політики, намагання визначити основи оцінки соціальних ефектів від реалізації цієї політики та оцінки діяльності органів виконавчої влади у цій сфері.

На задоволення освітніх потреб громадян в України створено розгалужену мережу ВНЗ. У 2010/2011 навчальному році в країні функціонує 854 ВНЗ I-IV рівнів акредитації, серед яких 349 закладів III-IV рівнів акредитації всіх форм власності та підпорядкування, з них 228 закладів державної форми власності, зокрема 148 університетів, академій та 32 інститути[160].

Кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації у 2010/2011 навчальному році становить 505 закладів. Із загальної кількості ВНЗ всіх рівнів акредитації, яка становить 854 ВНЗ 28% - це коледжі, 15% - технікуми та 14 % припадає на училища. Для порівняння, у 2009/2010 в Україні нараховувалося 511 ВНЗ I-II акредитації, у 2008/2009 — 528, у 2005/2006 — 606, у 2000/2001 — 664, у 1995/1996 — 782. У ВНЗ I-II рівнів акредитації у 2010/2011 навчальному році навчалося 361,5 тис. осіб, що становить 15% від загальної кількості студентів[161]. В Україні налічується 76 напрямів підготовки, затверджено стандарти для 80 спеціальностей.

Одним з найбільш негативних моментів перших років Незалежності стала поява значної кількості ВНЗ, діяльність яких не була підкріплена належним кадровим, матеріально-технічним забезпеченням. Це призвело до помітного падіння якості вищої освіти. *Характерною особливістю останніх років щодо розвитку мережі ВНЗ є реалізація послідовних кроків у напрямку скорочення їх чисельності.* У 2010 р. було здійснено рішучі кроки щодо *оптимізації їх кількості та забезпечення підвищення якості вищої освіти.*

Щодо чисельності студентів вищої школи, то їх кількість у 203-х країнах зросла з 70-х років XX ст. до середини 2000-х років з 13 до 111 млн[162]. В Україні за часи незалежності кількість студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації зросла майже втричі (***див. мал.2.3.3***). Загальна кількість студентів в Україні у 2010/2011 навчальному році становила 2 млн 491 тис. осіб, з яких майже 2 млн 130 тис. — студенти ВНЗ III-IV рівнів акредитації, що становить 85% від загальної кількості студентів.

Зменшення чисельності студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації спостерігалося лише у першій третині 1990-х років, надалі відбувалося зростання доволі високими темпами до 2008 р., а вже останніми роками чисельність студентів ВНЗ як III-IV, так і I-II рівнів акредитації у нашій країні почала зменшуватися. Зменшення кількості студентів у ВНЗ I-II рівнів акредитації розпочалося ще у 2004 р. і за 2000–2009 рр.

---

160 www.mon.gov.ua/newstmp/2010_1/11_03/vstup.doc

161 Освіта України. Інформаційні матеріали до III Всеукраїнського з'їзду працівників осв ти / уклад.: Б.М. Жебровський, О.В. Єресько, Я.Я. Болюбаш та ін.; за заг. ред. Д.В. Табачника. — Київ; Чернівці: Букрек, 2011. — 2011. — 92 с.: 104 діаграми, 5 таблиць, 1 карта-схема..

162 Барашев Р. Хоть и абсурдно, но по-болонски // «2000». — 2006. — 21–27 апр., №16 (315)

скоротилося у півтора рази. Незацікавленість абітурієнтів у навчанні в ВНЗ I-II рівнів акредитації пов'язана із загальним підвищенням вимог до освітнього рівня працівників і відповідною орієнтацією молоді на більш високий рівень освіти. Як зазначають демографи, скорочення чисельності студентів ВНЗ в Україні зумовлено впливом демографічного чинника, зокрема ефекту «демографічних хвиль»[163]. Загальна чисельність населення країни неухильно зменшується, тому у найближчі роки скорочуватиметься і чисельність молоді «студентського» віку. Однак високою залишатиметься мотивація до здобуття вищої, а не спеціальної освіти.

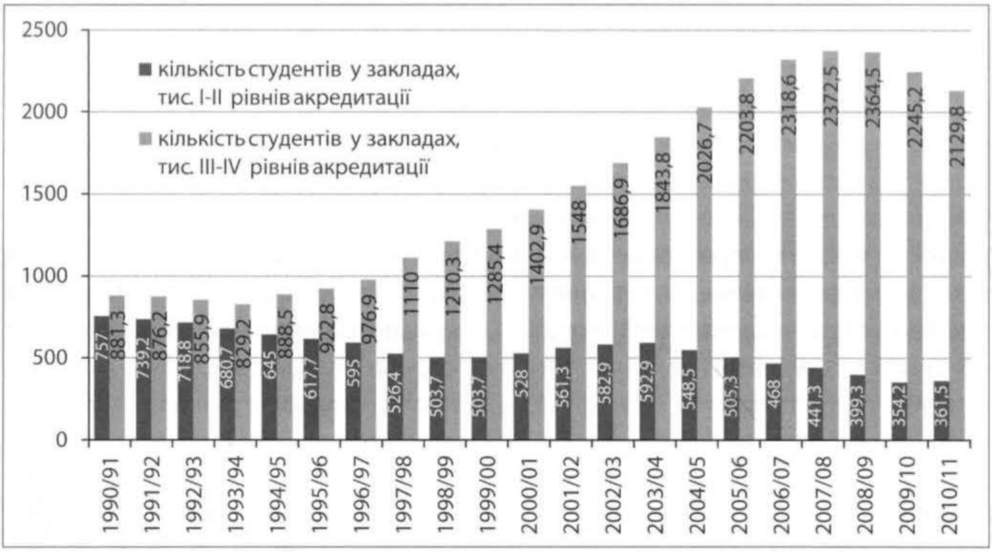

Мал.2.3.3. Чисельність студентів ВНЗ I-II та III-IV рівнів акредитації в Україні у 1990-2011 рр.

(за даними Державної служби статистики України)

Щодо охоплення вищою освітою осіб віком від 17 до 22 років, то у 2001 р. цей показник дорівнював 32,5%, у 2005 р. — 41,8 %, у 2009 р. — 48,0 %, у 2011 р. планується досягти 52,0 %, а у 2013 р. — 54,0%.

Уже сьогодні можна говорити про прагнення молоді здобути не просто вищу освіту, але отримати науковий статус кандидата чи доктора наук. За роки незалежності в Україні помітно збільшилися обсяги підготовки кадрів найбільш високої кваліфікації: чисельність аспірантів — а це майже виключно молодь — зросла у 2,6 раза (***див. мал. 2.3.4***). Хоча основний приріст був досягнутий в 1990-х роках, однак і після уповільнення темпів зростання обсягів підготовки аспірантів триває збільшення їх чисельності. Зрозуміло, що не всі аспіранти стають кандидатами наук.

163 Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М.Лібанової. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. — С. 144-160.

Однак, за даними моніторингу чисельного складу своїх молодих учених, який здійснює Президія НАН України, за період 1999-2011 рр. спостерігається постійне абсолютне та відносне збільшення кількості молодих науковців. З 1999 р. кількість молодих учених в НАН України збільшилася в 2,6 рази, а молодих кандидатів наук удвічі. На сьогодні майже кожен п'ятий науковий співробітник в НАН України є молодим ученим, а кожний шостий кандидат наук — віком до 35 років. На початок 2011 р. в установах НАН України працювало 7 молодих докторів наук віком до 35 років. Таке збільшення підготовки кадрів найбільш високої кваліфікації та кількості молодих кандидатів та докторів наук ставить під сумнів саму якість такої підготовки, якщо порівняти її з розвитком науки в Україні за останні 20 років загалом.

Серед основних проблем вітчизняної вищої освіти слід зазначити : відсутність України в основних міжнародних рейтингах найкращих університетів; невідповідність системи підготовки фахівців вимогам ринку праці; неефективність фінансування системи вищої освіти; низький рівень використання у навчальному процесі інформаційно-комунікаційних технологій; надмірну кількість пільг при вступі до ВНЗ, яка спричиняє обмеження доступу до вищої освіти абітурієнтам з високим рівнем знань; економічну необґрунтованість підходів до формування планів набору студентів ВНЗ, коли ВНЗ більше орієнтуються на збереження контингенту студентів і викладачів ніж на потреби ринку праці.

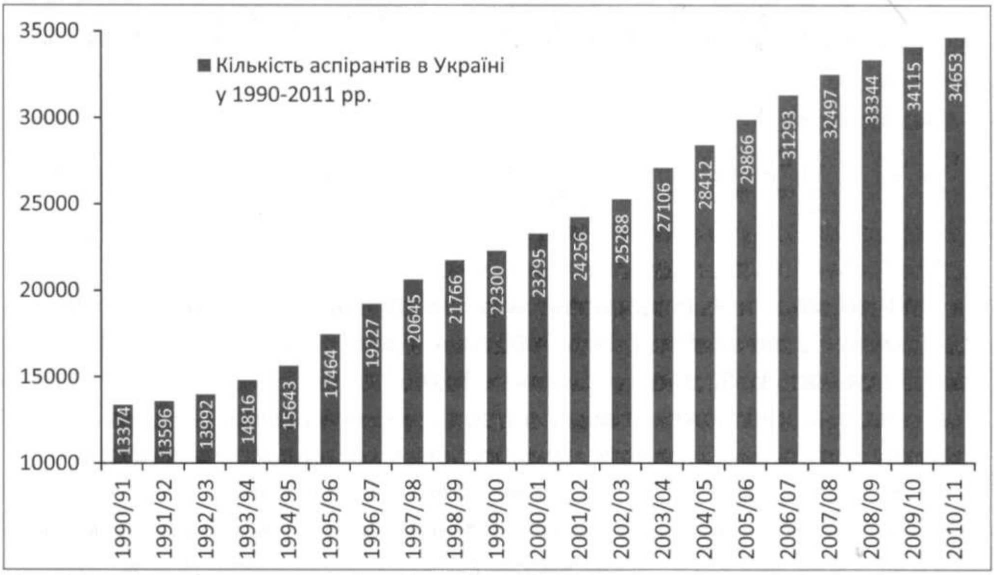

Мал.2.3.4. Кількість аспірантів в Україні у 1990-2011 рр. (станом на кінець року)
(за даними Державної служби статистики України)

Опираючись на Програму економічних реформ на 2010–2014 роки[164], шляхи розв'язання цих проблем можна представити трьома основними групами:

164 Програма економічних реформ на 2010 — 2014 роки: «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава «

1) оптимізація мережі ВНЗ, покращення їх матеріально-технічного становища та формування конкурентного середовища діяльності ВНЗ; створення укрупнених регіональних ВНЗ; стимулювання створення незалежних національних рейтингів ВНЗ; широке запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальних закладах;
2) забезпечення відповідності процесу підготовки фахівців до вимог та попиту ринку праці: мотивація роботодавців до участі в підготовці навчальних програм, узгодження з ними освітніх і професійних стандартів; переорієнтація навчальних планів на збільшення частини практичного компонента; масштабне запровадження програм стажування на виробництві; розподіл у ВНЗ навчальних програм академічного й практичного профілю, розвиток професійно-орієнтованої вищої освіти; запровадження Національної рамки кваліфікацій; зміна підходів до формування державного замовлення на підготовку фахівців на основі впровадження прогнозу потреб економіки (регіону);
3) удосконалення державного фінансування системи вищої освіти та розширення повноважень ВНЗ у цьому питанні: підвищення самостійності навчальних закладів у розпорядженні фінансовими ресурсами; розширення можливостей навчальних закладів залучати додаткові кошти за рахунок благодійних цільових некомерційних фондів; використання грантової підтримки дослідних проектів та освітніх інновацій; перехід до єдиного стандарту вартості навчання одного студента; перехід у фінансуванні навчальних закладів до принципу формування їх бюджетів, виходячи з кількості студентів та стандарту вартості навчання одного студента; розширення списку платних послуг, що надаються навчальними закладами.

Інтеграція національної системи освіти в європейський освітній простір

У контексті модернізації системи вищої освіти відповідно до вимог сьогодення особливе місце належить Болонському процесу, який є фактором формування нового виміру соціального розвитку молоді. Процесу, що став відповіддю на потреби суспільства щодо рівня надання освітніх послуг, підвищення вимог до освітнього та професійного рівня фахівців, забезпечення підвищення конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти.

Формування Європейського простору вищої освіти передбачає вирішення країнами таких завдань: введення двоступеневої структури вищої освіти (бакалавр — магістр); запровадження кредитно-модульної системи; формування системи контролю якості освіти; розширення мобільності студентів і викладачів; забезпечення працевлаштування випускників; забезпечення привабливості європейської системи освіти. При виконанні поставлених завдань, передбачається досягти збільшення можливостей отримання

вищої освіти, зокрема у будь-якій європейській країні, на основі визнання дипломів та загальних стандартів якості освіти, працевлаштування, а також розширення можливості участі студентства в управлінні освітою.

З приєднанням у 2005 р. України до Болонського процесу, він отримав в нашій країні статус державної політики та став відображенням напрямів розвитку системи вищої освіти. До основних досягнень України протягом останніх років у напрямку виконання завдань Болонського процесу є:

- запровадження у всіх ВНЗ III-IV рівнів акредитації дворівневої системи бакалавр — магістр (виняток становить підготовка фахівців у галузі медицини та ветеринарії);
- запровадження з 2006/2007 навчального року кредитно-модульної системи на всіх програмах навчання першого та другого циклів (з жовтня 2009/2010 навчального року запроваджується удосконалена європейська кредитно-трансферна система (ЄКТС);
- розроблено Державну цільову науково-технічну та соціальну програму «Наука в університетах» на 2008 — 2012 роки, що має забезпечити розвиток наукових досліджень у ВНЗ;
- у 2007/2008 навчальному році випускники першого циклу, які подовжили навчання на другому циклі, склали 81%;
- запровадження з 2009/2010 навчального року «Додатку до диплома європейського зразка»;
- з 2007 р. Українська асоціація студентського самоврядування стала членом Європейського студентського союзу;
- розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» на основі врахування вимог та рекомендацій Болонського процесу;
- розроблено план з покращення та адаптації національної системи забезпечення якості вищої освіти стосовно внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти, створення національної агенції із забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів та норм Європейської мережі забезпечення якості (ENQA) в Європейському просторі вищої освіти. Внутрішнє забезпечення якості у ВНЗ здійснюється шляхом внутрішнього оцінювання навчального закладу через системи ректорських контрольних робіт й державних екзаменаційних комісій, створення структур із внутрішнього забезпечення якості ВНЗ та шляхом зовнішнього експертного оцінювання діяльності ВНЗ. Зовнішня система забезпечення якості здійснюється через: формування системи моніторингу і визначення рейтингу ВНЗ з використанням міжнародних показників та функціонування національної системи моніторингу якості та визначення рейтингу ВНЗ; систему ліцензування, акредитації та систему

інформування про результати акредитації; незалежну державну інспекцію, громадські акредитаційні комісії, що створені при обласних управліннях освітою, залучення до участі в оцінці якості вищої освіти студентів, працедавців, громадськість. З 2008 р. Україна стала повноправним урядовим членом Європейського реєстру забезпечення якості (EQAR).

Перелічені здобутки свідчать про проведення значної роботи у напрямі оновлення вітчизняної системи вищої освіти. Основним змістом процесу формування європейського простору вищої освіти для молоді, яка навчається, є зосередження уваги на забезпеченні доступності якісної освіти, мобільності студентів, розвитку студентського самоврядування, інших форм участі громадськості в управлінні навчальними закладами та на підвищенні значення освіти в успішному соціальному просуванні особистості.

У березні 2010 р. у Будапештсько-Віденській Декларації було задекларовано створення Європейського простору вищої освіти, а 2010 р. став роком створення Європейського простору вищої освіти та початком нового періоду, вже спрямованого на забезпечення умов його функціонування, учасником якого серед 47 країн є Україна. Стратегія подальшого розвитку цього процесу, відображена у Комюніке конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, «Болонський процес 2020 - Європейський простір вищої освіти у новому десятирічні» 2009 р. Так, завданням країн-учасниць, зокрема України, на цей період є наступне.

1) У напрямку забезпечення рівних можливостей доступу до якісної освіти передбачається встановлення вимірювальних цілей для розширення загальної участі і підвищення участі мало представлених груп у вищій освіті. При цьому підкреслюється, що основним засобом гарантування рівного доступу до освіти та розвитку ВНЗ залишається державне фінансування.
2) Підвищення рівня початкових кваліфікацій, підтримка і оновлення кваліфікованої робочої сили, покращення надання і доступність вакансій, консультаційних послуг, пов'язаних із працевлаштуванням студентів і випускників.
3) Реформа навчальних планів у бік розвитку індивідуальної спрямованості навчання високої якості.
4) Зростання кількості осіб, які займаються дослідженнями, збільшення привабливості кар'єрного зростання дослідників-початківців.
5) Підвищення мобільності, її якості та розширення видів [165].

У документі декларується, що протягом нового десятирічня має бути здійснено вирішальний внесок у становлення Європи знань із зауваженням, що успіх у цьому можливий за умов забезпечення максимального розкриття

165 Болонський процес 2020 — Європейський простір вищої освіти у новому десятирічні : Комюніке конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, Льовен і Лубен-ла-Ньов, 28 — 29 квіт. 2009 р.

талантів і здібностей всіх громадян та навчання впродовж життя. Це, у свою чергу, передбачає суспільну відповідальність вищої освіти та ресурсне забезпечення ВНЗ для виконання таких цілей, як підготовка студентів до життя в якості активних громадян демократичного суспільства, до побудови власної кар'єри, забезпечення можливостей для особистісного розвитку.

Загалом освіта в системі державного сприяння соціальному розвитку молоді розглядається як найважливіший капітал молоді, яка забезпечує її особистісний та професійний розвиток, відкриває можливості активної участі у всіх сферах суспільства, збільшує шанси отримати роботу та захищає від будь-якої форми соціального виключення. Крім того, освіта формує у молоді знання та компетенції, що дозволяють їй бути активним громадянином глобалізованого світу.

Такий підхід дозволяє краще зрозуміти сучасне бачення ролі освіти в соціальному розвитку молоді та студентської зокрема. Становлення в Європі суспільства знань у період десятиріччя 2010 — 2020 вимагає приділення основної уваги питанням прищеплення студентській молоді демократичних цінностей, формування громадської активності у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, стимулювання до саморозвитку й самореалізації.

На наш погляд, активної участі України у розвитку Європейського простору вищої освіти сприятиме віднесення розширення участі української студентської молоді в молодіжних, освітніх європейських програмах до пріоритетів вітчизняної державної молодіжної політики та до засобів сприяння студентській молоді у здобутті якісної вищої освіти, реалізації наукових проектів. Це питання потребує відповідного організаційного, правового забезпечення державно-управлінської діяльності. На жаль, на сьогодні цей напрям роботи розвинуто слабо. Так, станом на 2009 р. лише 3% ВНЗ запроваджували спільні програми та присвоювали визнані на національному рівні ступені спільно з ВНЗ інших країн.

Одним з найбільш перспективних напрямків розвитку підтримки молоді є розширення участі у таких програмах, як ТЕМПУС (TEMPUS), Еразмус Мундус (Erasmus Mundus).

Крім того, важливим інструментом соціального розвитку та становлення є можливість для української молоді брати участь у європейських молодіжних програмах. Зокрема, в основній на сьогоднішній час європейській молодіжній програмі «Молодь у дії», яка розрахована на 2007 — 2013 роки. Документ прийнято з метою сприяння молоді у пізнанні єдиної європейської спільноти та активізації участі у її формуванні та розвитку. Програма виконується за 5 напрямками: молодь для Європи, передбачає сприяння обмінам, молодіжним ініціативам участі молоді у демократичному житті суспільства; європейська добровольча служба, спрямована на залучення молоді до добровольчої громадської діяльності закордоном; молодь у світі — співпраця з країнами партнерами ЄС у питаннях інформаційного обміну, міжкордонній

активності між країнами; підтримка молоді у напрямку сприяння розвитку обмінних, навчальних, інформаційних механізмів; розвиток європейської співпраці у молодіжній сфері.

Посилення зусиль органів державної влади України, відповідальних за політику у сфері освіти та молоді у напрямку активізації заходів міжнародної співпраці, широкої участі вітчизняної молоді у європейських освітніх програмах та проектах, має стати вагомим механізмом у забезпеченні реалізації молоддю права на освіту. Подібна політика більше відповідатиме змісту та характеру європейської молодіжної політики, яка характеризується як політика, спрямована на створення умов для участі молоді у всіх сферах життєдіяльності суспільства та використання молодіжного потенціалу у його розвитку. Основним засобом досягнення цього є діяльність щодо всілякого сприяння молодіжним ініціативам.

Підтвердженням зазначеного є положення фундаментальних документів, що визначають європейську молодіжну політику, зокрема «Біла книга» про молодь та Європейський пакт для молоді, що встановлює один пріоритет — розвиток активної громадянськості у молоді.[166] Метою реалізації Європейського пакту для молоді є сприяння освіті, вихованню, мобільності молоді та професійному і соціальному включенню молодого покоління. При цьому акцентується важливість цих моментів зважаючи на те, що молодь розглядається як цінний ресурс сучасного та майбутнього ЄС та всього європейського суспільства, потенціал якої є необхідним для подальшого економічного зростання[167].

Аналіз вітчизняного молодіжного законодавства дає змогу зробити висновок про потреби його подальшого удосконалення. Передусім це стосується питань: організації соціального супроводу та роботи із студентською молоддю; розширення положень щодо функціонування органів студентського самоврядування, зокрема, закріплення механізмів реальної участі цих органів ВНЗ у наданні пропозицій та реалізації місцевих молодіжних програм; правового забезпечення можливості створення молодіжних фондів як органами державної виконавчої влади, так і недержавним сектором з метою надання стипендій, грантів для навчання; розширення засобів забезпечення можливостей здобуття вищої освіти, стажування, проведення наукових пошуків за кордоном для студентської молоді. На нашу думку, одним із найбільш перспективних напрямів розвитку державного управління соціальним розвитком студентської молоді є діяльність щодо забезпечення реальної участі студентської молоді в реалізації

166 Мэрес, П. Воздействие «Белой книги» на молодежную политику в Европе. Генеральная дирекция по вопросам образования и культуры Европейская Комиссия. Брюссель. — 9 р. — Режим доступа: www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Forum21/Issue_No9/N9_White_Paper_ru.pdf, с. 4

167 Доклад Совета ЕС (в сфере молодежной политики) для весеннего заседания Европейского Совета: «Реализация Европейского пакта для молодежи» принятого 16 февраля 2007 г., с.

державної молодіжної політики. Розвиток цієї практики забезпечить більший рівень врахування інтересів і потреб студентської молоді та сприятиме зростанню довіри молоді до органів влади. Також існує потреба більшого врахування сучасного європейського досвіду щодо державних засобів допомоги молоді. Передусім це стосується сприяння молодіжним ініціативам, використання потенціалу молоді у розв'язанні проблем молодіжного середовища та проблем суспільства як базових засад, що визначають відносини держави та молоді. Важливим моментом у подальшому удосконаленні правових основ у цій сфері має бути чітке визначення засобів та форм громадського контролю за діяльністю органів державної влади, відповідальних за реалізацію державної молодіжної політики. Особливу роль у цьому мають відіграти органи студентського самоврядування, студентські громадські організації, студентські профспілки. Врахування виділених моментів сприятиме зростанню суб'єктності студентської молоді як учасниці державно-управлінських відносин в процесі створення умов для її соціального розвитку в сфері вищої освіти.